

Henk 't Jong

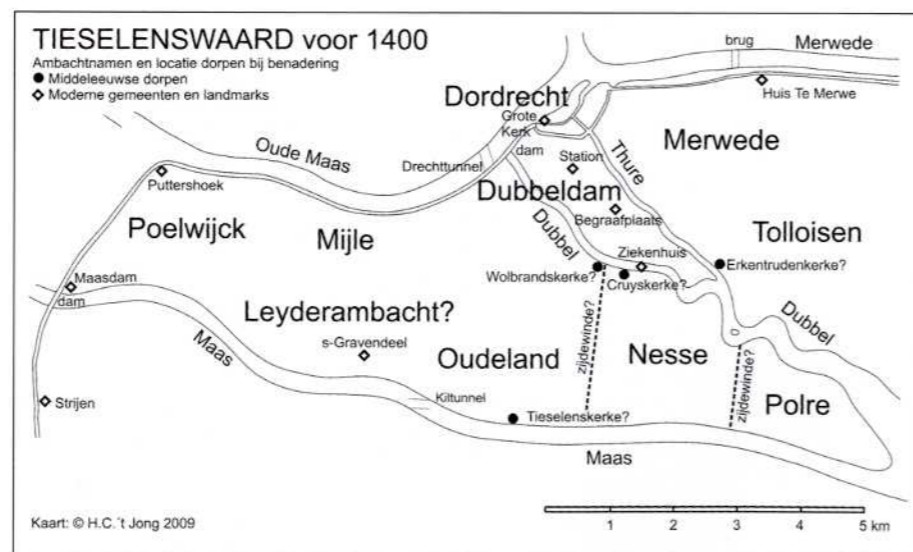
In 2006 werden op het terrein van het toekomstige Gezondheidspark ondermeer de middeleeuwse resten van een netjes afgevlakt torenfundament teruggevonden. Dit moest wel op een kerk wijzen, maar van welk dorp was deze kerk? Want na de overstromingen als gevolg van de St. Elisabethsvloed in 1421, was niet meer precies bekend waar welk dorp had gelegen.

Dordrecht na 1421, een reconstructiekaart van N. Dierts uit 1565.

Wolbrandskerke teruggevonden?

Al snel kwam in de discussie de naam Wolbrandskerke bovendrijven en die naam bleef hangen. Dit was één van de dorpen in de voormalige Tieselenswaard, een zelfstandig waterschapje in het uiterste noordwesten van de Grote Waard, even ten zuiden van Dordrecht. Over dit dorp is niet veel bekend, behalve dat het, net als het eerder teruggevonden Erkentrudenkerke, aan de daar stromende Dubbel lag. De twee dorpen zouden niet al te ver van elkaar hebben gelegen, alleen aan verschillende oevers. Maar is dat wel zo?

Oudere schrijvers die zich met de Elisabethsvloed en haar oorzaken hebben beziggehouden – en die waren er al in de 17e eeuw – hebben altijd aangenomen dat Wolbrandskerke in het ambacht Nesse lag. Dat feit wordt echter nergens in de bronnen vermeld. Integendeel. Het grafelijke leenregister zegt met zoveel woorden: Een derde van de tiende in Wolbrandskerke, in het

ambacht van Nicolaas Oem (1347) op Dubbeldam (1388) in de Tieselenswaard.² Hieruit blijkt dat het dorp Wolbrandskerke in het ambacht Dubbeldam ligt. Wel moet het vlak naast Nesse gelegen hebben, want in diezelfde registers staat:

... 't ambocht dat men heet de Nesse dat leget in Thiesselins Waert, van Wollebrants Kerke opwaert thot Heeren Ghenemans polre ende aen die visscheryen die totten ambochte voorseyt toebehoren, die gelegen syn van Heeren Ghenemans Polre westwaerts tot der Heeren

visscheryen van S. Pieters t'Utrecht in den Dubbel.³ Hier staat dus niet dat Wolbrandskerke in Nesse ligt, maar dat het ambacht zich vanaf daar uitstrekt langs de Dubbel naar (Heer Genemans) Polre; het meest oostelijke ambacht in de Tieselenswaard. De vraag blijft nu of de in 2006 opgegraven delen van een dorp in het ambacht Dubbeldam lagen, of dat het daar inderdaad Nesse was. Een probleem is dat we niet precies weten hoe groot die verdronken ambachten waren. We kunnen dus geen oppervlaktematen afpassen op de inmiddels via boringen bekende kaart van de Tieselenswaard (zie afbeelding). We weten waar de Maas (het Oude Maasje), de zuidelijke grens, liep en hoe de Dubbel, de noord-oostgrens, zich daar ongeveer van afsplitste en waar deze in de huidige Oude Maas uitmondde. Daar werd even vóór 1282 de Dubbeldam gelegd, ongeveer op de plaats waar nu het benzinstation onder de oprit van de Zwijndrechtse brug staat. Negentiende-eeuwse schrijvers hebben beweerd dat het ambacht Dubbeldam, dat bij deze dam ontstond, niet meer dan een stuk dijk met het aanpalende land was. Het is echter de vraag of een invloedrijk heer als Claes Oem, één van de eerste leenmannen, met zo weinig tevreden was geweest. Het lijkt waarschijnlijker dat het ambacht zich langs beide zijden van de Dubbel, tot onder de muren van Dordrecht uitstreekte en aansloot bij de Thure, die waarschijnlijk de grens tussen dat ambacht en Tolloisen vormde.

Cruyskerke?

De enige andere mogelijkheid die overblijft is het geheimzinnige Cruyskerke. In het verleden is er een hele controversie ontstaan over dit dorp. Er zijn aanhangers van de theorie dat Cruyskerke een andere naam was voor Erkentrudenkerke in Tolloisen, anderen denken hetzelfde over Wolbrandskerke. De vraag is natuurlijk waarom een dorp onder twee namen bekend zou staan. Waarom zou het geen zelfstandig dorp kunnen zijn? Trouwens: 16e eeuwse bronnen vermelden dat er in het verdronken gebied gevestigd was in het gebied waar zowel Cruyskerke als Wolbrandskerke hadden gelegen: twee aparte dorpen dus.⁴ Over Cruyskerke weten we ook dat het een zelfstandig ambacht was dat oorspronkelijk aan de heren van de Merwede hoorde:

... in het ambacht van de leenman ten Kruise in de Nesse.⁵

De leenman was Jan Zegersz., dezelfde die in de vroege 14e eeuw Nesse in leen had van de graaf.

Op zoek naar de tijd

Deborah Paalman

Heeft u het al gezien? Op de grote parkeerplaats van het Albert Schweitzer Ziekenhuis in Dordrecht en op de opgravingslocatie (Amnesty Internationalweg) hangen sinds begin dit jaar prachtige illustraties van de in 2006 opgegraven kerk die mogelijk (hoewel...?) van Wolbrandskerke was. De afbeelding toont de zomer van 1421, maar boven het zorgeloze dorp pakken zich donkere wolken samen: de St. Elisabethsvloed is op komst... We weten alleen nog lang niet alles van dit dorp. In april beginnen dan ook nieuwe opgravingen op het Gezondheidspark. Opnieuw worden middeleeuwse graven verwacht. Het onderzoek achter de schermen staat evenmin stil. Diverse dateringonderzoeken zijn uitgevoerd, gebaseerd op verschillende methoden: **dendrochronologie**, **OSL** en **14C (AMS)**.

Dendrochronologie dateert hout met behulp van jaarringpatronen. In onze klimaatstreken leggen bomen elk jaar tussen maart en oktober een nieuwe houtring aan onder de bast. De breedte van deze 'jaarringen' kan variëren: zijn de omstandigheden gunstig, dan vormt de boom een brede jaarring, bij ongunstige omstandigheden een smalle. De afwisselend smalle en brede ringen vormen samen een archief van de jaarlijkse groeiomstandigheden. Om een stuk archeologisch hout te dateren worden de jaarringpatronen vergeleken met bekende groeikalenders van bomen in veel gebieden van Europa. Deze 'standaardkalenders' omvatten duizenden jaren. Als ook de laatst gevormde ring – die direct onder de boomschors zat toen de boom werd omgehakt – in het houten object aanwezig is, is exact te bepalen in welk jaar de boom is gekapt.

Optisch gestimuleerde luminescentie (OSL) datering bepaalt het moment van afzetting en begraving van zand- of siltkorrels. De methode is toepasbaar voor sedimenten van enkele jaren oud tot ongeveer 150.000 jaar. Het maakt gebruik van een klein lichtsignaal dat kwartskorrels – aanwezig in sommige sedimenten en potscherven – kunnen uitzenden. Dit licht (luminescentiesignaal) wordt op nul gesteld (gebleekt) zodra het sediment in aanraking komt met zonlicht. Na afzetting en begraving van de korrels bouwt het signaal op doordat de korrels natuurlijke achtergrondstraling absorberen uit hun directe omgeving. Het luminescentiesignaal is te meten: hoe sterker het is, hoe langer het sediment al geen zonlicht meer heeft gezien en dus hoe ouder het is.

Meer bekend is de reguliere '**C14-methode**' en de **14C-AMS-methode**. In de natuur komen radioactieve koolstofisotopen voor. Die worden continu geproduceerd in de atmosfeer door kernreacties van neutronen met stikstof. Doordat planten 14C opnemen uit de atmosfeer, komt het ook in mensen en dieren terecht. Maar zodra het organisme sterft, houdt de uitwisseling van 14C met de omgeving op. Wat rest is het radioactieve verval en daarvan is bekend dat het 5730 jaar duurt voordat het verval in een organisme op de helft is. Als je vervolgens weet hoeveel het resterende 14C-gehalte in het organisme nog is, kun je de ouderdom ervan bepalen (reguliere **14C-methode**). De **14C-AMS-methode** werkt ook met koolstofisotopen, maar is niet van het radioactieve verval afhankelijk. Het meet direct de 14C-concentratie in het monster. Daarnaast heeft de **14C-AMS-methode** als voordeel dat slechts heel weinig monstermateriaal nodig is en dat de meetduur veel korter is. Ook kleine monsters zijn daarmee geschikt geworden voor 14C-datering, zoals houtskoolfragmenten,

Er zijn twee mogelijkheden: Cruyskerke was een echt ambacht dat aansloot bij Nesse, of het was een tamelijk laat ontstaan dorp aan de Dubbel in Nesse. Het wordt namelijk pas in de tweede helft van de 14e eeuw genoemd. Interessant is de vraag of dit 'late dorp' zou kunnen aansluiten bij de tweede opbouwfase van het opgegraven dorp: uit het archeologisch onderzoek blijkt dat het gevonden dorp twee opbouwfasen kende. Gezien de voorlopige dateringen (zie inzet) zou het één met het ander verband kunnen houden.

De opgegraven kerk met zijn kerkhof ligt in elk geval op de zuidelijke oever van de Dubbel. Dat klopt zowel voor Wolbrandskerke als voor Cruyskerke, maar ondanks dat nu niet precies bekend meer is waar de scheidslin tussen de ambachten Dubbeldam en Nesse liep, valt de opgegraven kerk waarschijnlijk toch in het gebied dat traditioneel aan Nesse wordt toegeschreven. Wolbrandskerke lag, zoals we zagen, niet in Nesse, maar aan het oostelijke eind van het ambacht Dubbeldam en moet dus westelijker gelegen hebben. Misschien is het gevonden dorp dus wél Cruyskerke en hebben de archeologen eindelijk de kerk, die 'ten Brunen Cruce' genoemd werd, gevonden.

¹ Een ambacht is een stuk land dat via een belening door de leenheer, in bezit was van een heer en waarin meestal wel een dorp lag waar de lokale parochiekerk stond. Ambacht en dorp heetten meestal niet hetzelfde, maar af en toe wel.

² Leen- en Rekenkamer 50, f 230, nr 1529, zie: J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in de Grote of Zuidhollandse Waard (1276-1650)', Ons Voorgeslacht 51 (1996) 237.

³ LRK 22, f 11, nr 59., 24.3.1319; zie ook: F. van Mieris, Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heren van Vriesland..., 2 (Leiden 1754) 194, 22.3.1318.

⁴ Rentmeestersrekening Zuid-Holland, 1535, geciteerd in J.H. Hingman, De Maas en de dijken van den Zuid-Hollandschen Waard in 1421 ('s-Gravenhage 1885) 25-26.

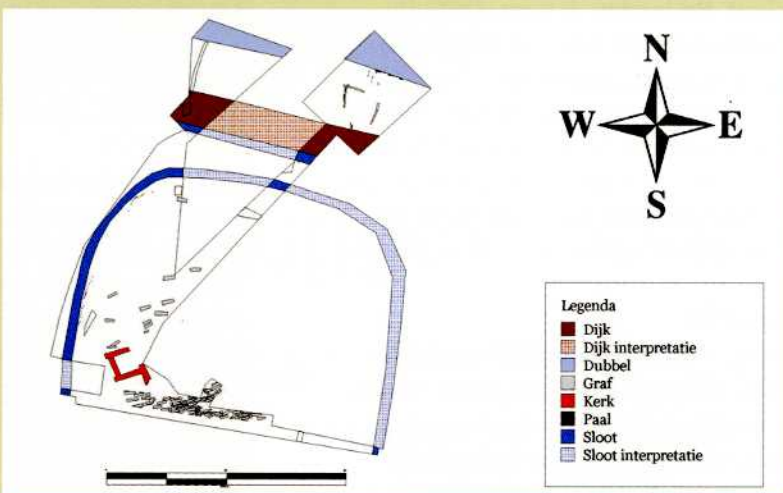
⁵ J.C. Kort, 'Repertorium op de lenen van de Merwede, 1319-1801', Ons Voorgeslacht 33 (1978) 17.

zaden, pollen, macrofossielen, aankoeksels op potten en (gecremeerde) botten.

De Dubbel. De dateringsonderzoeken leverden al enkele resultaten op. Op grond van 7 dendromonsters bleek de kapdatum van het eikenhout uit het dak van de kerktoren¹ te dateren in het tweede kwart van de 14e eeuw, vermoedelijk ergens tussen 1320 en 1340.

Voor OSL-dateringen werden grondmonsters van de binnenste/oudste en buitenste/jongste fase van een opgegraven dijkje² opgestuurd naar Engeland (Oxford). Maar de resultaten zijn vreemd: de dateringen pakken veel vroeger uit dan verwacht. De verwachting is dat de dijk rond 1200-1300 is opgeworpen, tegelijkertijd met de ontginning van het gebied en het ontstaan van 'de terp Wolbrandskerke'. Aangenomen wordt dat de vervaardiging van de dijk vóór de afdamming van het Oude Maasje (1230-1270) heeft plaatsgevonden, omdat de Dubbel daarna geen water meer kreeg en overstromingen waarschijnlijk niet meer frequent voorkwamen.

Maar waarom vallen de dateringen veel vroeger? Mogelijk heeft het gedateerde sediment tijdens het steken van de kleiplaggen voor de dijk geen daglicht gezien, waardoor het luminescentiesignaal niet op nul is gezet. De dateringen geven dan niet aan wanneer de klei is verwerkt in de dijk, maar wanneer deze door de rivier de Dubbel werd afgezet. Dat was waarschijnlijk ergens tussen 400 en 800 na Chr. Daarmee weten we dus wel iets over wanneer de rivier de Dubbel actief was, maar helaas niet over de dijk.

Fase 2 van Wolbrandskerke, tot ca. 1425.

Wel weten we inmiddels dat het dorp een eerste en een tweede opbouw-fase kende. OSL-dateringen van de bovenste lagen van de terp, eveneens opgestuurd naar Engeland (Liverpool), lijken namelijk wel te kloppen. Ze geven een datering van rond 1275 na Chr. Het geeft de start van de tweede fase weer. De dendrodateringen bevestigen dit. De start van de eerste fase kon dus helaas nog niet worden gedateerd. Misschien als de 14C-AMS dateringen terug zijn, naar verwachting eind april. Daarvoor werden enkele stukjes dierlijk- en wat menselijk bot uit de onderste en bovenste lagen van het kerkhof opgestuurd naar een laboratorium in Groningen.

De vraag blijft daarnaast vooral: wat weten we eigenlijk uit originele (primaire) bronnen over dit dorp? Aan dat archiefonderzoek wordt momenteel hard gewerkt.

¹ DiEP Magazine 8, p. 5. / ² DiEP Magazine 8, p. 4.